

VERESS GÁBOR

Jel, kép, tudomány

A konferencia fő témájához csatlakozva a szerző négy kérdést taglal röviden. Ezek: 1. A jelek és a jeltudomány, 2. A nyelv, 3. A képi gondolkodás és 4. A tudomány szerepe. Igen érdekesek a szakmai és a köznyelvre vonatkozó gondolatai a tudomány megértése szempontjából. Felvetése, hogy a szakmai magyar nyelvet nem csak az Orvostudományi Egyetemen kellene tanítani, megszívlelendő.

Engedjék meg, hogy mielőtt a konkrét témára térek, hadd köszönjem meg azt a nagyon nagy, nagyon sok, magas színvonalú munkát, amelyet Önök a kultúra összegyűjtése, megőrzése és elterjesztése érdekében tesznek. Úgy érzem, hogy nemzetünknek az egyik legfontosabb, vagy talán a legfontosabb feladatát hajtják végre, és ezt már sok-sok éve, 29 éve, teljesen tudatosan, szervezeten csinálják. Azt hiszem, hogy ez annyira kiugró tevékenység, hogy akár Prima Primissima vagy más egyéb díjra is érdemes lenne ez a bizottság, hiszen nagyon-nagyon sokat tett hazánk kultúrájának a megőrzéséért.

Sokat gondolkoztam azon, hogy a tudomány és a technikatörténet témakörében egy rövid előadásban miről is beszéljek, hiszen én történelemmel, tudománytörténettel csak kevéssé foglalkozom. De megragadott az a gondolat, amelyet egyébként ma már elég sok helyen lehet hallani, hogy Önök ebben az évben ennek az előadássorozatnak az alcímévé a képi ábrázolást tették. Előadásom címe „*Jel, kép, tudomány – képi gondolkodás*”. Napjainkban kialakul egy elég nagy, részben gyakorlati, részben filozófiai vita arról, hogy a képi gondolkodás mit jelent. Mit jelent akkor a képi gondolkodás, amikor eredendően mi emberek a beszédre, írásra épített nyelvi gondolkodásra építünk.

Négy témakörrel szeretnék röviden beszélni, először a *jel, jeltudomány* témaköréről. Gondolom, mindenki előtt ismert a jeltudomány lényege, de engedjék meg, hogy ezt röviden bevezessem. Kialakult a jeltudomány, a szemiotika, amelynek az a nagyon nagy jelentősége, hogy mindennemű jelfolyamatot, mindennemű jelkapcsolatot egységesen ír le. Amikor arról beszélünk, hogy a nyelv, mint jelrendszer alapvető, akkor én bevezetőként hadd hangsúlyozzam, hogy ugyanígy a kép is adott értelemben jelrendszernek tekinthető. Az kérdéses, hogy szemiotikai értelemben mennyire kapcsolódik ez a két jelrendszer, és kiemelt szerepe van-e ezek együttes vizsgálatának.

A szemiotikusok a jelet a *jelfolyamat* részeként értelmezik, így a jel a jelfolyamat során valakinek valamit jelent, tehát valamire utal. Mert ha önmagában nézünk valamit, nem biztos, hogy látjuk. Valami attól válik jellé, ha valamilyen értelmet is hozzá tudunk rendelni. Itt nagyon mély problémákról van szó, erre itt nem térhetek ki részletesen, de kiemelem, hogy Peirce, aki a jeltudomány egyik megalapozója volt, hangsúlyozta, hogy a jel feltételezi a tárgy előzetes ismeretét, és csak így adhat bővebb információt róla. Vagyis bármilyen jel a jelfolyamatban, például a *nyelvben* azt jelenti, hogy ha egy fogalmat megnevezünk, a név még önmagában kevés, mert az is kellene, hogy valami ismeretünk legyen a névvel jelzett fogalomra vonatkozóan. Nagyon fontos az is, hogy a jel a jelölt dolog jellegzetességét tükrözze.

A jelfolyamat esetén tehát három alapvető dologról van szó – ezt már eddig is burkoltan mondtam – valamit akarok jelölni, ezt *objektumnak* hívom, valamivel jelölöm, ezt *jelnek* mondom, és a jelnek az objektumra vonatkozó *jelentését* vagy ismerem vagy nem. Ebben az értelemben a *jelkép-*

zés maga egy objektumhoz a jel hozzárendelése, a *jel értelmezés* pedig a jelhez a jel jelentésének a hozzárendelése, így maga a *jelfolyamat* ennek a kettőnek az együttese. Tehát a jelfolyamat során egy objektumhoz a jel objektumra vonatkozó jelentését rendeljük hozzá.

Ez a szemiotika lényege, amelyet nagyon sokan ismernek. Nagyon sokan a jeltudományt, ezen belül a szintaktikát, szemantikát és a pragmatikát elsősorban számítástechnikai oldalról ismerik, de ezek a fogalmak az élő nyelvben is teljesen hasonlóan értelmezhetők. A *szintaktika* annak a vizsgálatát jelenti, hogy a jelek valóban egy adott jelrendszerhez tartoznak-e. Kevésbé gyakran szokták elemezni, pedig rendkívül fontos dolog a *szemantika*, amely a jelek és az objektumok viszonyával foglalkozik. Tehát milyen módon, értelmesen jelölünk-e valamit. Ez a nyelv problémaköre is, vajon valaminek a neve jellemző-e arra, amit jelöl. Itt máris utalok arra, hogy adott kép vajon megfelelően értelmezhető-e, valóban az objektum jellegzetességeit jellemzi-e. Itt nem a fotográfiáról, nem a hasonmás dologról beszélek, hanem a tágabb értelemben vett képről. És messze nem utolsósorban a *pragmatika* a jelek és az értelmező viszonyát vizsgálja. A kép esetén a pragmatika szempontjából arról van szó, hogy az értelmező mikor és milyen módon képes adott képet értelmezni. Ezt a témát is mélyen lehetne kultúra, kultúrtörténet szempontjából elemezni. Itt hangsúlyozom, hogy az Önök bizottsága a tudomány és technikatörténeti munkájukkal éppen elsősorban a pragmatikához járulnak hozzá, ahhoz, hogy elősegítik kulturális eredmények értelmezését azzal, hogy a kultúrát megőrzik, így a kulturális eredmények értelmezése könnyebben megvalósítható.

Az előadás második témaköréként pár szóval beszéljünk a *nyelvről* is, amelyet persze mindenki jól ismer, így ez a témának csak egy kis ismétlése. Ha filozófiai vagy szociológiai oldalról nézzük, a közösségi jelenségek a nyelv, a jog, a kultúra és a civilizáció. E jelenségek közül ki kell emelnünk a nyelvet, hiszen sokan azt állítjuk, hogy éppen a nyelv teszi az embert emberré. A nyelv lelki tartalmat fejez ki, és ez a kommunikáció fő alkotója is. Itt hadd hangsúlyozzam, hogy a nyelv esetén lelki tartalomról van szó, az emberi nyelvnek az a lényege, hogy a lelki tartalmat fejezi ki. És még egy lényeges dolog, amelyet talán többször kellene hangsúlyoznunk, hogy a gondolat nyelvi formán alapul. Ebből az következik, hogy akinek összesen csak pár száz szóból áll a szókinccse, attól nem sokat várhatunk gondolkozás tekintetében, még kevesebbet lelki téren. És tessék érezni, hogy ez rendkívül mély, és rendkívül lényeges dolog, hiszen nagyon fontos lenne az is, hogy a közoktatástól kezdve a felsőoktatásban is nagyon komolyan figyelembe kellene vennünk, hogy a gondolat, a gondolkodás nyelvi alapokra épül és ezért a nyelvet magasabb szinten kellene művelnünk.

Itt hadd említsem meg azt, hogy egy pár nappal ezelőtt egy sikeres konferenciát tartottunk a *szakmai nyelv védelme* témakörében. Nagyon szomorú, hogy nagyon sok idegen kifejezést feleslegesen használunk, ha helyette van magyar kifejezés is. Ha nem magyar kifejezéseket használunk és azokat sokan nem pontosan értik, akkor torzul az adott témakör, nem lesz érthető. Milyen nyelven beszélek, hogy ha az egyik szó magyarul van, a másik angolul? Akár magyarul, akár angolul beszélünk, abban a szókinccsben egyértelműen kell fogalmazni és gondolkodni.

A szemiotika oldaláról a nyelv nagyon általános fogalmat jelent, a jelek egy kölcsönösen összefüggő rendszere, jelhordozók minden olyan halmaza, amelyek használatát szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szabályok határozzák meg.

Kiindulva a beszélt nyelvből, a mi esetünkben a magyar nyelvből, ha áttérünk a *gondolkodás* területére, tudjuk, hogy ez nyelvi formán alapul. FREUD TAMÁS akadémikustól kezdve nagyon sokakra lehetne hivatkozni, KROÓ NORBERT akadémikus úrnak az itteni előadása is részben érintette azt, hogy mi mindent tudunk megtanulni, hogy mi mindent értünk, ez az általunk ismert jelrendszerektől függ. Tehát aki minél több jelrendszerrel rendelkezik, annál inkább, annál mélyebben tudja a gondolatait valamilyen módon megfogalmazni.

Szintén rendkívül fontos terület az ismeretközlés, ezt csak röviden érintem. Az ismeretközlés természetes jelrendszere a *köznyelv*. Ezt ne feledjük el, még akkor sem, hogy ha szakemberek va-

gyunk, és a köznyelvtől valamilyen módon el akarunk szakadni. Ebből igencsak nagy baj lehet. Mert minden intelligens jelrendszer a köznyelven alapul, ezért nagyon fontos a köznyelv szerepe a szaknyelvekben. Az egyes tudományterületek a köznyelven alapuló szaknyelvet használnak. Tehát minden tudomány szaknyelvét a köznyelvre építi és még fontosabb az, hogy a tudományos ismeretek csak akkor válhatnak közismertté, ha azokat a köznyelven fogalmazzák meg.

Sőt, továbbmegyek, a tudományokban további jelentős szerepe is van a köznyelvnek, mert a tudományágak sajátos ismeretei a köznyelven keresztül kapcsolódnak össze. Az egyes tudományos eredményeket csak úgy lehet összekötni, ha köznyelven történik meg a kapcsolatuk. Azt is láthatjuk, hogy vannak, vagy voltak olyan tudományterületek, ahol erre nem ügyeltek, hanem mindenki más számára „érthetetlen” nyelven beszéltek, „szakzsargont” használtak. A múltban az orvosi nyelv ilyen negatív példa volt, ugyanakkor nem tudom, tudják-e Önök, hogy tudomásunk szerint ma egyes egyedül az orvosegyetemen szerepel külön tantárgyként az orvosi magyar nyelv. Jó lenne, ha például az informatika szakokon is oktatnák az informatikai magyar nyelvet. Tehát sokat lehet az orvosoktól is tanulni. Nagyon lényeges tehát tudatosítanunk, hogy minden szaktudomány izolálódik, ha a köznyelvvvel megszűnik a kapcsolata.

Térjünk rá az előadásom harmadik részére, a lényegére, a *kép, a képi gondolkodás* témakörére, hiszen elsődlegesen ez az Önök témája most három napon keresztül. Mi a kép? Sokféle értelmezés van, nagyon sokféle képdefiníció ismert. A kép, a hasonmás olyan jellegű megfogalmazás, amelyet talán el lehet fogadni. A hasonmás olyan alkotás, amely valamilyen test, rendszerint egy fizikai tárgy vagy egy személy hasonlóságát megmutatja, visszaadja. Szélesebb értelemben képnek számít egy illusztráció, térkép, ábra, festmény, stb. Azt is hadd tegyem hozzá, hogy véleményem szerint még tágabb értelemben: kép általában bármilyen jel, modell, ábrázolás, megjelenítés és újra megjelenítés, azaz reprezentáció is.

Ezek közül nagyon fontosnak érzem a *modellt*. Persze kérdés, hogy a modell kifejezést hogy értelmezzük, de én akár a matematikai modellekre is értem. Ahogy készültem erre az előadásra, az jutott az eszembe, hogy teljes a hasonlóság aközött, ha valamit le akarok írni valamilyen modellel, vagy valakit le akarok egy karikatúrával rajzolni. Ezekben sok értelemben nagyon sok a hasonlóság, jellemzőket emelünk ki, és ezek a képek valamilyen módon valóban a valóságot mutatják.

A következő fogalom az ábrázolás, megjelenítés és az újra megjelenítés vagy reprezentáció. Visszatérve egy mondattal a modellekre, ezeknek az a nagyon nagy jelentősége, amely persze túlmutat a karikatúrán, hogy ezek lényege, hogy a megismerés eszközei. És akkor itt most már a megismeréssel előre utalok az előadásom negyedik, záró témájára, a tudomány területére. A megismerés eszköze a modell. A modell a megismerés objektumát reprodukáló vagy visszatüköröző, azzal megfeleléségi viszonyban lévő és a tudományos kutatás folyamatában azt helyettesítő anyagi vagy eszmei rendszer, amelynek – és itt jön a kutatás oldaláról – a lényege, hogy a tanulmányozása új információ szerzését teszi lehetővé magáról a megismerés eredeti objektumáról. A modellelméletet KROÓ NORBERT professzor úr is említette. Szükséges lenne, hogy a modellelméletet is megfelelő szinten oktatnánk.

Nagyon fontos témakör, és ezzel kezdtem az előadásomat, hogy megjelent egy új irányzat, a *képi ismeretközlés*. E téma nagyon nagy vitákat váltott ki a filozófusok körében, vannak, akik nagy történelmi fordulatnak hívják. Gratulálok, hogy Önök éppen ennek a történelmi fordulatnak a kapujában a képek témakörével foglalkoznak. Az irodalom szerint ikonikus fordulat játszódik le, a kép átveszi az írott szó helyét, vagyis a Gutenberg galaxisnak vége van. Ne értsék félre, ez véleményem szerint összetett kérdés; ez nem teljesen az én véleményem, csak jelzem, hogy mostanában az irodalomban ilyen típusú gondolatok jelennek meg.

És ami viszont nagyon izgalmas, de ezt sem kell elfogadnunk, de gondolkoznunk kell rajta, hogy NYÍRI KRISTÓF úr azt mondja: egy gyökeresen új gondolkozásmód jelenik meg, a *gondolko-*

dás képelmélete. Korábban azt mondtam, hogy a gondolkozásunk lényege, alapja a nyelv, ennek merész általánosítása lehet, hogy a gondolkodásunk alapja a képek lehetnek. Nem akarok ebbe belemenni, de azt hiszem, hogy ez így nem egészen igaz, mert ezt így nem tudjuk a kultúrával összeegyeztetni. De tessék érezni azt is, és ez valóban elgondolkodtató és egyértelmű, hogy a vizualitás terjed, de sokan azt is mondják, hogy ez a civilizáció primitív fázisa. Tehát lehet azt is mondani, hogy ezen új irányzat miatt tulajdonképpen primitívebbé válunk, vagyis elképzelhető, hogy a nyelvvel szemben a képi gondolkozás valamilyen értelemben primitívebbé teszi az emberiséget. De ez egy olyan új terület, ahol én nem akarok véleményt nyilvánítani. Én úgy érzem, hogy a képi gondolkodás új irányzata inkább a nyelvi alapú gondolkozást ki fogja bővíteni, eszközrendszerében javítani fogja. Úgy vélem, hogy a vizualizáció olyan további jelrendszer, amely valószínűleg a nyelv jelrendszeréhez fog kapcsolódni. Azt persze mindenki állítja, és talán ez jelenti éppen az én előző mondataimnak is, és az egész témakörnek a lényegét, hogy a vizuális kultúra vizsgálata a kultúra egészének a vizsgálatán belül lehetséges csak. Tehát ha egy különálló képelméletet értelmezünk, akkor azt hiszem, hogy ebből súlyos félreértések adódhatnak. Mindenesetre kívánom azt, hogy akinek ideje, kedve van, nézzen bele ebbe az új filozófiai és társadalmi irányzatba.

Rátérve előadásom negyedik, záró részére, végül pedig pár szót szólok a *tudományról*, amely tulajdonképpen szorosan kapcsolódik KROÓ NORBERT professzor úr gondolataihoz. Leegyszerűsítve azt mondjuk, hogy a tudomány a bennünket körülvevő világ megismerésére irányuló tevékenység, és az ezen tevékenységek során szerzett ismeretek összessége. Ez talán egyszerű megfogalmazás, de azt hiszem, hogy a megismerés szó eléggé egyértelművé és lényegessé teszi, és azt hiszem, hogy innen kell kiindulnunk. A szemiotika, a jeltudomány értelmében a *megismerés* célja a valóság tényállásaira vonatkozó ismeret szerzése. Azt hiszem, hogy ez triviális. De nagyon fontos az is, hogy a megismerés eredménye az ismeret, ez a valóság tényállásaira vonatkozó emberi ítélet. Nagyon fontos, hogy az emberi ítélet bennünk belül milyen, és azt hogyan tudjuk kifejezni. Erre vonatkozik az ismeretnek, az emberi ítéletnek *kijelentés* általi, közismert jelrendszerben történő közzététele. A kijelentés által válik mások által ismertté, közismertté, információvá a mi értékítéletünk. A *leírás* a megismerés és a kijelentés együttese, ez talán most itt nekünk nem annyira fontos. És hát ugye nagyon fontos a megismerés mellett a *megértés* fogalma is. Azt hiszem, hogy Önök számára ez is triviális. A megértés a mások által közölt ismeret mögötti ítélet megértése. A megismerés a valós világnak a megismerése, a megértés pedig a megismerés eredményének a megértése mások által. Ebben az értelemben a kijelentés és a megértés inverz folyamatoknak tekinthetők. Az emberi *ismeretközlés* az egyik ember kijelentésének és a másik ember megértésének az együttese, ismert és adott jelrendszerben.

Ehhez kapcsolódik a kommunikáció nagy kérdése, hogy ténylegesen mennyire tudunk egy jelrendszerben beszélni. Ehhez egy gondolatot hadd tegyek hozzá, számomra nagyon nagy jelentőségű HÁRSING LÁSZLÓ úrnak sok-sok könyve a tudományos gondolkozásról, és ő éppen azt mondja, hogy nagy probléma, hogy a viták előtt nem tisztázzuk, vagy nem alakítjuk ki a közös háttérismeretet. Tehát mielőtt bármiről elkezdünk vitatkozni, nagyon fontos lenne, hogy tisztázzuk azt, van-e közös háttérismeret, mert ha nincs, akkor csodálatosan elbeszélgetünk egymás mellett, és mindenki egészen mást ért az adott fogalmakon, az adott kifejezéseken.

Az egész előadásomnak az volt a célja, hogy összefoglaljam a kép jeltudományi értelmezését, azt, hogy a képet megismerjük, a megismert képi ismeretről valamit kijelentünk, azaz a képre vonatkozó emberi ítéletet a képi kijelentés által, képi jelrendszerben közzétesszük. És a képi megértés a mások által képi jelrendszerben közölt képi ismeret mögötti ítélet megértése. Ha tehát valakit érdekel, a képi ábrázolást ily módon a jeltudomány oldaláról lehetne vizsgálni. Ezekről volt szó, és végül köszönöm szépen a figyelmet, és sok sikert kívánok a képi ismeretközléshez az előadóknak és a hallgatóságnak.

Köszönöm a figyelmet.

A szerző elérhetősége:

Prof. dr. Veress Gábor

egyetemi tanár

a MTESZ elnöke

e-mail: